

Ενσωμάτωση ταινίας τεκμηρίωσης στη διδακτική πράξη (πρωτοβάθμια εκπαίδευση)

Μαρία Πανουσιάδου
mariapanous@gmail.com
Δασκάλα, 15^ο Δ/Σ Ευόσμου

Περίληψη

Στα πλαίσια υλοποίησης του Καινοτόμου Πολιτιστικού Προγράμματος «Η κρίση έφερε την άνθηση; Αναγέννηση επαγγελματιών», 24 μαθητές του Στ1 τμήματος του 15^{ου} Δ/Σ Ευόσμου δημιούργησαν ταινία τεκμηρίωσης (ντοκιμαντέρ) μικρού μήκους με θέμα την οικονομική κρίση. Οι μαθητές εργάστηκαν σε 3 ομάδες παραγωγής, όπου η κάθε μια αποτελούνταν από 2 σκηνοθέτες, 2 παραγωγούς, 2 σεναριογράφους και 2 ερευνητές. Η προετοιμασία των ομάδων παραγωγής έγινε από την Ελληνίδα της διασποράς σκηνοθέτρια-παραγωγό ντοκιμαντέρ Χρύσα Πανουσιάδου με σύγχρονο και ασύγχρονο τρόπο. Στη συνέχεια οι ομάδες προχώρησαν στην έρευνα, την παραγωγή, τη συγγραφή σεναρίου, τη σκηνοθεσία και τα γυρίσματα με την εμπύχωση και καθοδήγηση της δασκάλας τους. Η διαδικασία παραγωγής της ταινίας τεκμηρίωσης ολοκληρώθηκε σε 5 μήνες (Δεκέμβριος 2012 - Μάιος 2013).

Λέξεις κλειδιά: ντοκιμαντέρ, έρευνα, μαθητές δημοτικού/δημιουργοί

Εισαγωγή

Η ιδέα της εισαγωγής της Κινηματογραφικής Τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν είναι καινούρια. Ωστόσο, η εφαρμογή της στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι περιορισμένη. Η ανάγκη για διάδοσή της απορρέει από την άμεση ανάγκη για καλλιέργεια του οπτικοακουστικού εγγραμματοσμού, καθώς τα παιδιά είναι δέκτες πολυτροπικών μηνυμάτων (που περιλαμβάνουν κείμενο, εικόνα και ήχο) από πολύ μικρή ηλικία. Προτείνεται να ασκηθούν σε μια περισσότερο ενεργητική θέση αυτών των μηνυμάτων, μέσα από την οποία θα έχουν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν την κριτική τους σκέψη, την ικανότητά συνδιαλλαγής, καθώς και την ανάπτυξη αυτόνομης δημιουργικής σκέψης (Μεϊζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης, 2011).

Επιπλέον, επιστημονικές έρευνες καταδεικνύουν ότι οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.) κινητοποιούν την προσοχή και την αντίληψη των μαθητών, πολλαπλασιάζουν τις δυνατότητες ανάκλησης πληροφοριακών στοιχείων και παράλληλα προσφέρουν ένα πεδίο για την ερμηνευτική κατανόηση δεδομένων και φαινομένων (Μ.Π.Ε., 2011).

Εάν συμφωνήσουμε ότι ο σεβασμός της διαφορετικότητας του ατόμου, ως δικαίωμα του κάθε μαθητή χωριστά, αποτελεί προτεραιότητα για την εκπαίδευση προκειμένου μέσω αυτής να αναδειχτούν ιδιαίτερες κλίσεις και ταλέντα των ατόμων, τότε η πολυαισθητηριακή διδασκαλία μπορεί να αποβεί ένα εξαιρετικό εργαλείο/ μέσο στην αντιστάθμιση αδυναμιών με την ταυτόχρονη ενίσχυση ιδιαίτερων κλίσεων (Θεοδωρίδου & Πανουσιάδου, 2013; Μ.Π.Ε., 2011).

Κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς 2012-13 στο Στ1 του 15^{ου} Δ/Σ Ευόσμου φοιτούσαν 24 μαθητές, κάποιοι από τους οποίους είχαν ειδικές και γενικές μαθησιακές δυσκολίες. Κρίθηκε σκόπιμη η πρωτοβουλία δημιουργίας ταινίας τεκμηρίωσης και η αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη, ώστε να δοθεί η ευκαιρία στους μαθητές, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες και τις ιδιαιτερότητές τους, να εντοπίσουν και να αναδείξουν τα ταλέντα τους, να αυξήσουν τα εσωτερικά κίνητρά τους για συμμετοχή στη διδακτική

πράξη, να δημιουργήσουν, να μάθουν μέσα από ψυχαγωγικές και διασκεδαστικές δραστηριότητες και να αναπτύξουν διαφορετικές πλευρές της προσωπικότητάς τους μέσα στα πλαίσια του σχολείου.

Η διαμόρφωση, υλοποίηση και παρουσίαση του συγκεκριμένου ντοκιμαντέρ πραγματοποιήθηκε από τους μαθητές, με την εμπύχωση και την καθοδήγηση της εκπαιδευτικού της τάξης και με τη συνεργασία σκηνοθέτριας- παραγωγού. Ως στόχο είχε να καλύψει εκπαιδευτικές ανάγκες και να αυξήσει τη συμμετοχή όλων των μαθητών, συμπεριλαμβανομένων και αυτών με μαθησιακές δυσκολίες. Για την υλοποίησή του έργου χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος project, με ταυτόχρονη χρήση τεχνικών διδασκαλίας όπως η διαλογική διδασκαλία, η ομαδοσυνεργατική, το παιχνίδι ρόλων, αξιοποίηση των Βασικών Αρχών Διαμόρφωσης της Ομάδας (Μ.Π.Ε., 2012), ενώ χρησιμοποιήθηκαν το ημερολόγιο αναστοχασμού (reflective diary) ως ερευνητικό εργαλείο (Χαρούπιας) και οι νέες τεχνολογίες ως μέσο επικοινωνίας και δημιουργίας.

Στόχοι και περιγραφή ανάπτυξης της καινοτόμου δράσης

Το Πρόγραμμα «Η κρίση έφερε την άνθηση; Αναγέννηση επαγγελματιών» αναπτύχθηκε κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 2012 - Μαΐου 2013. Ο Κεντρικός σκοπός ήταν: Οι μαθητές να δημιουργήσουν ένα ντοκιμαντέρ μικρού μήκους, με θέμα «Σε καιρό κρίσης». Στόχοι του προγράμματος ήταν:

- Γνωρίζοντας και κατανοώντας: Να γνωρίσουν οι μαθητές πώς γράφουμε ένα σενάριο και πώς δημιουργούμε ένα ντοκιμαντέρ, να αντιληφθούν τον ενημερωτικό ρόλο των ντοκιμαντέρ στη ζωή μας, να κατανοήσουν τις αρχές που διέπουν τον ενημερωτικό, περιγραφικό και επιχειρηματικό λόγο, να αφομοιώσουν την αντίστοιχη γραμματική, να συγγράψουν το σενάριο για το ντοκιμαντέρ τους.
- Διερευνώντας και εντοπίζοντας: Οι μαθητές να ερευνήσουν, να συλλέξουν, να αναλύσουν και να επεξεργαστούν πληροφορίες για τα επαγγέλματα που ενδέχεται να αναβιώνουν λόγω οικονομικής κρίσης, να αξιολογούν το έργο τους κατά την διάρκεια ανάπτυξης του προγράμματος και να προτείνουν βελτιώσεις.
- Επικοινωνώντας και δουλεύοντας με άλλους: Να συνεργαστούν αποτελεσματικά για τη συγγραφή του σεναρίου και την βιντεοσκόπηση του ντοκιμαντέρ, να διασκεδάσουν τόσο μέσα από δημιουργικές όσο και εκπαιδευτικές διαδικασίες, να παρουσιάσουν τις απόψεις τους και να τις στηρίξουν με επιχειρήματα, να περιγράψουν τον τόπο τους, να αφηγηθούν και να μοιραστούν κομμάτια της καθημερινότητάς τους μεταξύ τους.
- Συνδέοντας με τη ζωή: Να διαπιστώσουν ότι οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες οδηγούν σε δημιουργικές διεξόδους κι όχι μόνο σε αδιέξοδα.
- Εγκάρσιες Δράσεις: Ανάπτυξη κοινωνικών, μεταγνωστικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών, ανάπτυξη δημιουργικότητας και κριτικής ικανότητας, καθώς και άσκησης των εκφραστικών μέσων των παιδιών μέσω της βιντεοσκόπησης.

1^ο Στάδιο (εισαγωγικές δραστηριότητες)

Σε αυτό το στάδιο αξιοποιήθηκε η διαλογική μορφή διδασκαλίας και η τεχνική του ιδεοκαταιγισμού, που εφαρμόζεται συνήθως στην αρχή επεξεργασίας ενός θέματος ή μιας ενότητας, καθώς βοηθά τους μαθητές να δραστηριοποιηθούν, να ενδιαφερθούν και να συμμετέχουν ενεργά στο μάθημα (Μ.Π.Ε, 2011). Οι μαθητές διερεύνησαν σε επίπεδο ολομέλειας και μέσω διαδικτύου (webquest) τον όρο «Ντοκιμαντέρ», το ρόλο που παίζει

στην ενημέρωση και πληροφόρηση των ανθρώπων και τις βασικές αρχές δημιουργίας των ντοκιμαντέρ. Παρακολούθησαν και επεξεργάστηκαν με βάση τους παραπάνω άξονες το ντοκιμαντέρ μικρού μήκους «Οι μνήμες του δρόμου» από το βραβευμένο THE PRISM GR2011 (2/2011, 7/7/2014, <http://vimeo.com/24587080>). Οι μαθητές ανέπτυξαν ελεύθερα τις ιδέες τους και διαμόρφωσαν τις απόψεις τους για τις ταινίες τεκμηρίωσης, γραπτά και προφορικά. Με βάση τους προβληματισμούς των μαθητών για την οικονομική κρίση που μαστίζει τη χώρα μας τα τελευταία χρόνια και την ανάγκη τους να αναδειχθεί κάτι θετικό μέσα στην γενική αρνητική ατμόσφαιρα που επικρατεί, πραγματοποιήθηκε η συνδιαμόρφωση του θέματος του ντοκιμαντέρ: «Σε καιρό κρίσης» και ξεκίνησαν την αναζήτηση παραδοσιακών επαγγελμάτων ή επαγγελμάτων που μπορεί να γνωρίζουν ανάπτυξη λόγω της οικονομικής κρίσης (12/2012, 3/7/2007, <http://www.winefest-dafnes.gr/epaggelma.htm>). Μετά από ιδεοκαταιγισμό και παρουσίαση-συζήτηση, επέλεξαν τρία επαγγέλματα: τσαγκάρης, έμπορος ξυλείας και μοδίστρα - επιδιορθώσεις ρούχων. Ο κάθε μαθητής έφτιαξε το δικό του ημερολόγιο αναστοχασμού του Σχεδίου Εργασίας. Η εκπαιδευτικός ανέλαβε την εξεύρεση επαγγελματιών, πρόθυμων να συμμετάσχουν στο ντοκιμαντέρ.

2^η Στάδιο (εκπαίδευση ομάδων παραγωγής)

Κατά τη 2^η φάση οι μαθητές χωρίστηκαν με την εμπύχωση της εκπαιδευτικού της τάξης σε τρεις ομάδες παραγωγής, ακολουθώντας τις βασικές αρχές διαμόρφωσης της ομάδας. Η πρώτη ομάδα ανέλαβε το επάγγελμα του τσαγκάρη, η δεύτερη ομάδα το επάγγελμα του έμπορου ξυλείας και η τρίτη ομάδα το επάγγελμα του βιοτέχνη. Κάθε ομάδα αποτελούνταν από υποομάδες: δυο σκηνοθέτες-τριες, δυο παραγωγούς, δυο σεναριογράφους και δυο ερευνητές-τριες. Οι μαθητές επέλεξαν τους ρόλους τους μετά από διαλογική συζήτηση. Ακολούθησε η προετοιμασία των ομάδων παραγωγής από την Χρύσα Πανουσιάδου, η οποία πραγματοποιήθηκε μέσα από μια σειρά τηλεδιασκέψεων Skype, πάνω στα εξής (Κιούκας κ.α., 2002) :

- Επαγγέλματα που εμπλέκονται στη δημιουργία ντοκιμαντέρ
- Συγγραφή κεντρικής ιδέας, περιλήψης και σεναρίου
- Βασικές αρχές σκηνοθεσίας
- Βασικές αρχές βιντεοσκόπησης και μοντάζ
- Τεχνικές συνεντεύξεων
- Ηχοληψία

Μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης των ομάδων παραγωγής, αφιερώθηκε χρόνος στην κατανομή αρμοδιοτήτων, ώστε να είναι ξεκάθαρη η συμβολή του κάθε μαθητή στην ομάδα του και έτσι να εξαλειφθούν τυχόν παράγοντες διαφωνιών και εντάσεων μέσα στις ομάδες.

3^ο Στάδιο (παραγωγή ντοκιμαντέρ)

Στην 3^η φάση οι ομάδες παραγωγής προχώρησαν στην έρευνα, παραγωγή, συγγραφή σεναρίου και πραγματοποίηση γυρισμάτων στους χώρους των επαγγελματιών. Σε αυτό το στάδιο χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα το παιχνίδι ρόλων, ώστε να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση σε σχέση με τη νέα ιδιότητά τους κατά τη διάρκεια στη δημιουργία της ταινίας.

Οι σκηνοθέτες συντόνιζαν και εμπύχωναν τις ομάδες τους, οργάνωναν τα συμβούλια παραγωγής και τις αναφορές μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας στη σκηνοθετρία

συνεργατίδα μας, έδιναν τις γενικές οδηγίες, καθοδηγούσαν τους σεναριογράφους και έκαναν την εικονοληψία στα γυρίσματα.

Οι ερευνητές αναζήτησαν πληροφορίες για τα επαγγέλματα, επισκέφθηκαν και φωτογράφησαν τους χώρους των γυρισμάτων, συνομίλησαν με τους επαγγελματίες και συνέλλεξαν υλικό (έρευνα πεδίου).

Οι παραγωγοί έκαναν όλες τις επαφές μέσω τηλεφώνου και e-mail με τους συμμετέχοντες επαγγελματίες, την εκπαιδευτριά τους και μουσικούς της πόλης μας, ώστε να μας διαθέσουν τη μουσική τους, έγραψαν τις προσκλήσεις για την τελική εκδήλωση – παρουσίαση του ντοκιμαντέρ, αναζήτησαν εξοπλισμό, ήταν υπεύθυνοι των ραντεβού και γενικά για όλα τα ζητήματα που αφορούσαν την παραγωγή.

Οι σεναριογράφοι σε συνεργασία με όλους τους υπόλοιπους συνέταξαν τις ερωτήσεις της συνέντευξης και στη συνέχεια προχώρησαν στη συγγραφή του σεναρίου. Η συγγραφή του σεναρίου ήταν ίσως η πιο περίπλοκη εργασία για τους μαθητές, γιατί διήρκεσε περίπου 2 μήνες.

Τα συμβούλια ομάδων παραγωγής (διαμορφωτική αξιολόγηση) ήταν μια διαδικασία κατά την οποία οι μαθητές είχαν την ευκαιρία - χρησιμοποιώντας και το ημερολόγιο αναστοχασμού - να αξιολογούν την πορεία του έργου τους, να προτείνουν και να υιοθετούν βελτιώσεις, να λύνουν προβλήματα, να προωθούν τη συνεργασία, να παρουσιάζουν και να υποστηρίζουν τις απόψεις τους.

Ακόμα, επιχειρήθηκε και στέφθηκε με επιτυχία η επικοινωνία με καταξιωμένους μουσικούς της πόλης μας. Οι ομάδες των σκηνοθετών χρησιμοποίησαν το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο για να ζητήσουν από τους μουσικούς να γράψουν μουσική για το ντοκιμαντέρ, αν και στο τέλος δεν καταφέραμε να συνεργαστούμε μαζί τους λόγω δυσμενών εξωτερικών παραγόντων.

Οι δυσκολίες που προέκυψαν μπορεί να ήταν αρκετές, ωστόσο εξάσκησαν τους συμμετέχοντες στην ευελιξία, τις επικοινωνιακές δεξιότητες, την ενσυναίσθηση και τη δημιουργική σκέψη και ενίσχυσαν τους δεσμούς μεταξύ των συμμετεχόντων.

4^ο Στάδιο(ανατροφοδότηση - αυτοαξιολόγηση)

Τα παιδιά είδαν το ντοκιμαντέρ τους έτοιμο και συζήτησαν στην τελευταία τηλεδιάσκεψη με την εκπαιδευτικό και την σκηνοθέτρια-εκπαιδευτριά τους τα δυνατά σημεία του φιλμ, το μοντάζ, τις βελτιώσεις που είχαν να προτείνουν, τα συναισθήματα και τα οφέλη που αποκόμισαν από την εμπειρία αυτή.

5^ο Στάδιο(διάχυση αποτελεσμάτων)

Οι μαθητές παρουσίασαν το ντοκιμαντέρ στους μαθητές του σχολείου με οργανωμένες προβολές στην τάξη, από τις οποίες είχαν τις πρώτες ανατροφοδοτήσεις από τους μαθητές άλλων τάξεων και τους δασκάλους που υπηρετούν στο σχολείο. Το ντοκιμαντέρ τους αναρτήθηκε στο ιστολόγιο του σχολείου (6/2013, 7/7/2014, <http://blogs.sch.gr/15dimev/>). Στο τέλος της σχολικής χρονιάς οργανώθηκε, με την εμπύχωση της εκπαιδευτικού της τάξης, εκδήλωση παρουσίασης του ντοκιμαντέρ στην τοπική κοινότητα. Οι γονείς ενεπλάκησαν στην καινοτόμο δράση στο στάδιο της προετοιμασίας των μαθητών και κατά τη διάρκεια της παρουσίασης του ντοκιμαντέρ.

Οι μαθητές κατασκεύασαν και παρουσίασαν στην εκδήλωση πόστερ με την δημιουργική διαδικασία και την εξέλιξη των εργασιών τους, έκαναν ελεύθερη συζήτηση με τον κόσμο, πρόβαλαν το ντοκιμαντέρ και απάντησαν σε ερωτήσεις του κοινού.

Η εκπαιδευτικός της τάξης παρουσίασε την Καινοτόμο Δράση και το αποτέλεσμα αυτής σε διημερίδα παρουσίασης καινοτόμων δράσεων που οργάνωσαν οι υπεύθυνοι Καινοτόμων Προγραμμάτων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, στην οποία υπάγεται το σχολείο στις 17 και 18/06/2013 και σε ενημερωτική εκπομπή δημοτικού τηλεοπτικού σταθμού της πόλης (6/2013, 7/7/2014, <http://youtu.be/P694Mla17-E>). Τέλος, το ντοκιμαντέρ συμμετείχε σε Ευρωπαϊκό Φεστιβάλ Νεανικής Οπτικοακουστικής Δημιουργίας.

Συμπεράσματα

- Ενισχύθηκαν τα κίνητρα και η αυτοεκτίμηση των μαθητών βλέποντας το αξιολογικό προϊόν της εργασίας τους (ντοκιμαντέρ), τη θερμή υποδοχή του από τη σχολική και τοπική κοινότητα, καθώς και το ενδιαφέρον που προκάλεσε στα Μ.Μ.Ε. της πόλης μας.
- Καλλιεργήθηκε η δημιουργική σκέψη των παιδιών, η ενσυναίσθηση, το αίσθημα του ανήκειν, η ευελιξία-προσαρμογή τους σε διαφορετικές καταστάσεις επικοινωνίας.
- Ενισχύθηκε και επιβραβεύθηκε από τους ίδιους τους μαθητές η ανάπτυξη της πρωτοβουλίας, π.χ. ανακηρύχθηκε κορυφαίος ερευνητής του έργου μαθητής με γενική αναπτυξιακή διαταραχή και η ομάδα του αποφάσισε να τον επιβραβεύσει αναθέτοντάς του το ρόλο του δημοσιογράφου κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.
- Παρατηρήθηκε ότι οι μαθητές με ειδικές και γενικές μαθησιακές δυσκολίες, εργάστηκαν αποτελεσματικότερα και με μεγαλύτερη όρεξη, καθώς τους ανατέθηκαν ρόλοι με ευθύνες και τους δόθηκε η ευκαιρία να αναλάβουν πρωτοβουλίες. Επιτεύχθηκε η ένταξή τους μέσω του ομαδοσυνεργατικού μαθησιακού μοντέλου (Johnson & Johnson, 1999).
- Ενισχύθηκαν οι δεσμοί ανάμεσα σε όλους τους συμμετέχοντες: την εκπαιδευτικό και τους μαθητές, τους μαθητές μεταξύ τους, τους μαθητές και τους συνεργάτες-συμμετέχοντες στην υλοποίηση της δράσης, τους μαθητές με την εκπαιδευτικό και την υπόλοιπη σχολική και τοπική κοινότητα.
- Οι μαθητές αξιοποίησαν το διαδίκτυο για σκοπούς εκπαιδευτικούς, εξοικειώθηκαν στη χρήση του ως εργαλείο επικοινωνίας και ασκήθηκαν στη διαχείριση πληροφοριών που άντλησαν από το διαδίκτυο.

Πέραν όλων όσων προαναφέρθηκαν φάνηκε να είναι κοινός τόπος για όλους τους μετέχοντες στο έργο ότι η ικανοποίηση και απόλαυση που αντλούνται από τη δημιουργική παραγωγή μεγιστοποιούνται όταν μαθητές, εκπαιδευτικοί και μέλη της σχολικής κοινότητας συντονίζονται σε έναν κοινό σκοπό και συν-δημιουργούν.

Αναφορές

- Θεοδωρίδου, Σ. & Πανουσιάνου, Μ. Πρόταση δημιουργικής παραγωγής από μαθητές ειδικής και γενικής εκπαίδευσης: το eTwinning έργο μας, *Πρακτικά 4^{ης} Ημερίδας εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην ειδική Αγωγή και Διασύνδεσης Υπηρεσιών Παιδείας και Υγείας*, Ανακτήθηκε στις 7 Ιουλίου 2014 από <http://www.specialeducation.gr/frontend/article.php?aid=695&cid=115>
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (1999). *Learning Together and Alone. Cooperative, Competitive and Individualistic Learning*. 5th ed. Boston, Allyn and Bacon.
- Κιούκας, Α., Παπαποστόλου, Α., Λιναράς, Θ., Δημητριάδου, Ε., Φόρσος, Ν., Θεοδωρίδης, Μ., *Η κινηματογραφική αφήγηση, μια ιστορία με εικόνα και ήχο: Τόμος Α΄*, Υπ. Παιδείας δια βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων.
- Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. (2011). *Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό, Τόμος Α΄: Γενικό Μέρος*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, αρχική έκδοση Μάιος 2011

- Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. (2011). *Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό, Τόμος Β': Ειδικό Μέρος*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Μάιος 2011
- Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. (2012). *Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό, Τόμος Δ': Θέματα Αξιοποίησης Της Ομάδας Στη Σχολική Τάξη*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Ιανουάριος 2012.
- Ντοκιμαντέρ, *Σε καιρό κρίσης*, Δημοσιεύθηκε 6/2013, Ανακτήθηκε στις 7 Ιουλίου 2014 από http://youtu.be/tQxeLLs_TuE
- Πολιτιστικός Σύλλογος Δαφνών, *Παραδοσιακά επαγγέλματα που χάνονται*, Ανακτήθηκε στις Ανακτήθηκε στις 7 Ιουλίου 2014 από <http://www.winefest-dafnes.gr/epaggelma.htm>
- Συνέντευξη TV100, Δημοσιεύθηκε 6/2013, Ανακτήθηκε στις 7 Ιουλίου 2014 από <http://youtu.be/P694Mla17-E>
- THE PRISM GR2011, *Οι μνήμες του δρόμου*, Δημοσιεύθηκε 2/2011, Ανακτήθηκε στις 7 Ιουλίου 2014 από <http://vimeo.com/24587080>,
- Χαρούπας, Α., Το ημερολόγιο αναστοχασμού ως εργαλείο ενίσχυσης της συνεργασίας και ανάπτυξης εμπειρογνομοσύνης των ειδικευόμενων στην ειδική αγωγή και εκπαίδευση, Στο *Εξειδικευμένη Εκπαιδευτική Υποστήριξη Για ένταξη Των Μαθητών Με Αναπηρία ή/και Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες*, (σ.313-331). Υπουργείο Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων & Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής Εκπαιδευτικών Δράσεων